

NAGY BOGLÁRKA

A NYUGATI SZELLEMISSÉG ÖTCSILLAGOS BÁSTYÁJA

Szelke László: *A Gresham a nációk ellen*. Jaffa, Budapest, 2016, 232 oldal, 3150 Ft

Fővárosunk egyik legimpozánsabb épülete a mai Széchenyi István téren álló Gresham-palota. A Dunára néző szecessziós stílust tükröző homlokzat számos, regénybe illő titkot rejt. A kifinomult eleganciát sugárzó kupola alatt nem csupán a korzózó pesti polgárok fordultak meg, de náciellenes művészek, attasék, kettős (sőt hármas!) ügynökök és kémelhárító kalandorok is. A napjainkban luxusszállodaként működő Gresham múltjának ezeket a feledésbe merült történeteit tárja az olvasók elé Szelke László *A Gresham a nációk ellen* című kötete. A politika-, kultúra- és társadalomtörténeti összefüggéseiben figyelemreméltó könyv a Jaffa Kiadó ismeretterjesztő sorozatában jelent meg.

Egyszer volt, ahol szinte még semmi sem volt – vagyis az éppen kiépülő Lipótvárosban –, egy monumentális magánépület. Ez a ház a görög (azaz *cincár*) származású Nákó János gróf tulajdonában állt. A Hild József tervezte klasszicizáló stílusú építményt 1880-ban megvásárolta a londoni székhelyű Gresham Életbiztosító Társaság. Így született meg a Nákó-palotából átépítve és átkeresztelve a később fogalommal váló Gresham. A társaság nevét Sir Thomas Greshamról kapta, aki I. Erzsébet angol királynő legkiválóbb kereskedője, diplomatája, kéme és hadianyagcsempésze volt. A Quittner Zsigmond irodájának alkalmazásában álló tehetséges testvérpár, Vágó József és László terve alapján 1906-ra épült meg a ma Four Seasons Gresham Hotelként működő palota. Az épületegyüttes a századfordulón érvényesülő szecessziós stílusnak köszönheti karakteres vonásait. Luxfer prizmaüveges kupolája alatt négy ház található, passzázzsal összekötve, a hangulatos fényárban előkelő kis üzletek és kávéház sorakoztak. A felsőbb szinteken Róth Miksa ólomüveges ablakai, a Zsolnay-gyár kerámiaburkolatai, Thék Endre bútorai, Maróti Géza és Telcs Ede szobrai, Ligeti Miklós hermái mind hozzátettek a fényűző részletekhez. Az esztétikum mellett pedig a korszak csúcstechnológiája is szót érdemel, hiszen központi fűtő- és porelszívó-berendezés állt a nyolc-tíz szobás lakások rendelkezésére. Jungfer Gyula kreativitásának köszönhetően, a kor Pestjén egyedülálló módon, az épületet felszerelték elektromos vezérléssel működő, a pincébe süllyeszthető kapukkal, melyet pávák díszítettek. Ez az exkluzív miliő szolgált otthonául az elkövetkező évtizedekben az elnyomás elleni küzdelem kiemelkedő alakjainak, a politikai ellenállás számos szervezetének.

A szerző magabiztos kalauzként kíséri olvasóit a városrész múltjából, az épület történetén és a Horthy-korszakon át a negyvenes évek jeleneteiig. Szelke László lendületes mesélőkedvvel osztja meg az épület egykori lakóihoz fűződő anekdotákat, amelyek élettel töltik meg a palotát. Feldereng a múltból Krisztinkovich Jenny, a Gresham bár tulajdonosnőjének alakja, aki konzumnői pályafutását hagyta hátra a húszas évek hajnalán. Őt követi Kossuth Ferenc piperkőc portréja néhány sorral lejjebb. A „nagy Kossuth” kicsinyes utódja maga is a palota

egyik ismert állandó lakója volt. Keserédes mese az övé, melyben a jó szándékú mérnök nem tud megfelelni az apjáról kialakult nemzeti eszményképnek.

Olvashatunk továbbá a posztimpressionisták neves csoportjáról is, akik kávéházi törzshelyükből eredően Gresham-kör néven váltak ismertté. Ez a posztnagybányai művészcsoport szembehelyezkedett a Horthy-korszak hivatalos ideológiájával, és művészetében külön utat keresett. Több volt ez, mint szellemi műhely. Tagjai a náciellenes megmozdulásokban aktívan részt vettek a két világháború között, elutasították az első zsidótörvényt, részt vállaltak az embermentésben, majd 1945 után a politika frontján is. Kik is ők? Többek között Berény Róbert, Bernáth Aurél, Egry József, Márfy Ödön, Pátzay Pál és Szőnyi István. Ott találjuk ezeket a neveket a Márciusi Front, a Fészek Klub titkos Csütörtöki Társasága, a Szabadság, Emberség, Magyarság mozgalom soraiban. A náciellenes szervezkedésnek azonban nem ez volt az egyetlen szála, mely a Greshamból indult ki.

A Horthy-korszakról kialakult képet új tónussal árnyalja a pesti kabaré megszületésének és rövid működésének története. 1921. október 15-én a Gresham-palota Mérleg utcai épületrészének pincéjében megkezdte működését a Pódium-kabaré. A kabaré műfaja nem csupán a szórakozást hozta el a magyar fővárosba, de a közönség által annyira kívánt őszinte hangot is, amely a politikáról, közügyekről és kultúráról nyíltan mert beszélni. A Pódiumot Nagy Endre vitte sikerre. A nagyszőlősi íróból lett előadó igazi géniusza volt a műfajnak, született tehetség. Nagy Endre konferansziéként saját szerepkörét kitágítva és újragondolva estéről estére friss műsorral fogadta közönségét, humor, intelligencia és a szókimondás jellemezte előadásait. Ebben a 150 férőhelyes klubban született meg Hacsek és Sajó elődje – Sokrates és Plato, akik rezonőrként adtak hangot a korszak aggasztó kérdéseinek. A rendszerrel szembeni kritika humoros párbeszédnek, csipkelődő jelenetek és parodizáló versek formájában kapott fórumot a Pódiumban. 1923-ig tartott ez a szellemi szabadság: egy Horthy Miklós kormányzót heccelő kuplé azonban már túl nagy szálkának bizonyult a politikai vezetés szemében, így betiltották a szabadelvű gondolkodók bázisát. Ám nem maradt sokáig üresen a színpad.

1936. október 24-én a Gresham kávéház alatt, a régi Pódium helyén megnyitotta kapuit a Pódium Írók Kabaréja. Békeffi László személyében Nagy Endre méltó utódját örökölte a közönség. A politikai viszonyok radikalizálódásának éveiben itt öltött testet a náciizmussal szembeni szellemi ellenállás Budapesten. Apja, Békeffi Antal mellett (aki a Szegedi Napló legendás főszerkesztője volt) István megismerte a magyar kulturális élet meghatározó alakjait, felnőttként szerencsét próbált az újságírói és színészi pályán is. Végül Nagy Endre személyében talált mentorra, s a harmincas évek elejére Békeffi már komoly sikereket tudott felmutatni. Saját lapot indított, A Hírt, melynek főszerkesztői feladatkörét is ellátta. A Budapesti Színészek Szövetségének elnöki, továbbá a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének alelnöki tisztségét töltötte be. Közéleti és szakmai tevékenységét a Signum Laudis állami kitüntetéssel is honorálták, melyet Horthy Miklós személyesen nyújtott át. Békeffi a harmincas évek feszült politikai légkörében kabaréját vidám és közvetlen hangvétellel tette népszerűvé. A kis színházteremben a magyar politikai elit képviselői, a gazdasági és kulturális élet kiválóságai zsúfolódtak össze. Melleztük pedig az apró asztaloknál az angol és francia követségek tagjai és vendégei foglaltak helyet. A cenzúra az új Pódium tevékenységét is figyelemmel kísérte, de Békeffi a Nagy Endrére jellemző merész szókimondás helyett visszafogottabb eszköztárral dolgozott.

Konferanszaiban az üzenetértékű mozdulatok, gesztusok, szójátékok és jelentőségteljes elhallgatások voltak jellemzőek. A német befolyástól elzárkózó közönség azonban félszavakból is megértette a színpadi darabokat. Jól mutatja Békeffi sikerét, hogy az *Elő az okmányokkal!* Című, leghíresebb előadását több mint négyszáz alkalommal tűzték műsorra. A szóban forgó válogatás egyértelmű válaszreakció volt a második zsidótörvényre. Békeffi pályája komoly fordulatot vett, amikor Basil Davidsonnal való megismerkedése nyomán a németekkel szembeni ellenállás megszervezésén kezdett munkálkodni. Davidson később a brit titkosszolgálat, a Special Operation Executive (SOE) magyarországi rezidense lett. Békeffi azon fáradozott, hogy az angolszász kapcsolatokat szorosabbra fűzze, és ezt a magyar kormány tudomásával, hallgatólagos beleegyezésével tette. 1941 novemberétől Xavér fedőnév alatt teljesített szolgálatot Békeffi a SOE-nél. Egy évvel később azonban hűtlenség vádjával 12 év fegyházra ítélték, melyet a Margit körúti katonai fogházban, Vácott, Szegeden (a Csillag börtönben), Pesten és Komáromban töltött. Megrendült egészségi állapota miatt rövid ideig kórházban ápolták, végül azonban a dachau koncentrációs táborba vitték. Innen 1945-ben mentették ki a szövetséges csapatok felszabadítói. Svájci szanatóriumokban töltött lábadozása után új lendülettel vetette bele magát a közéletbe, és 1946 tavaszától a Svájci Magyar Segélybizottság és a Magyar Vöröskereszt munkáját segítette. Később a nyugati magyar emigráció sajtóorgánumait, a londoni Hontalan Magyarok Naplóját és a New York-i Szabad Magyar Pódiumot szerkesztette. Végül Svájcban telepedett le a merész magyar mulattató, 1962-ben itt hunyt el. Fia, Békeffi Gábor egy utolsó kísérletet tett 1945-ben hagyatéka feltámasztására, amikor március 28-án a Nagymező utca 11. szám alatt megnyitotta a Pódium Kabarét. 1947-es menekülése után ugyan irodalmi estekkel még működött a létesítmény de csak két évig.

A Pódium mellett a húszas években több intézmény, klub és liga működött a Greshamben. Közülük Rassay Károly neve fémjelezte az Országos Szabadelvű Klubot. Politikai szempontból kiemelkedő volt ezen kezdeményezés, hiszen programja általános tettvágyat tükröz a korszak forradalmi és ellenforradalmi végleteinek romantikájával szemben.¹ A klubbal párhuzamosan a polgári liberális ellenzék sajtóorgánumát is felállította Rassay, ugyancsak a Greshamben. Az Esti Kurír című napilap 1944 tavaszán bekövetkező kényszerű megszűnéséig nagy népszerűségnek örvendett a belvárosi értelmiség körében. Rassay Károly politikai szerepvállalása Vázsonyi Vilmos 1926-ban bekövetkezett halála után vált intenzívebbé. A Nemzeti Szabadelvű Párt, később a Polgári Szabadság Párt vezetőjeként a liberális magyar ellenzék vezéralakjává nőtte ki magát. Az egyre inkább jobbra tolódó németbarát politika ellen felemelte szavát és minden lehetőséget megragadott a zsidóság kirekesztésére irányuló intézkedések elutasítására, bírálására. Egyik legmerészebb kezdeményezése Imrédy Béla zsidó származásának bizonyítása volt. Meggyőződéséhez híven támogatta Teleki Pál külpolitikáját és elítélte Magyarország hadba lépését, tetteit mindvégig a magyar nemzeti érdekek szolgálata motiválta. Ezért lakásán fogadta a legbefolyásosabb konzervatív-liberális gazdasági és közéleti személyiségeket, akik Kállay Miklós német befolyást visszaszorítani és angolszász kapcsolatokat építeni igyekvő politikáját pártolták. Így lehetséges, hogy Apponyi György, Esterházy Móric, Fenyő Miksa, Kornis Gyula, Pallavicini György, Auer Pál, Bethlen István, Szakasits Árpád és Tildy Zoltán is

¹ „Klubunkban hajlékot akarunk adni [...] mindazoknak, akik [...] dolgozni akarnak a romokon” (65).

vizitált a Rassay-rezidencián. Nem meglepő tehát, hogy a német szempontból ellenséges tevékenysége miatt veszélyesnek ítélték Rassayt (olyannyira, hogy két alkalommal is pokolgépes merényletet kíséreltek meg ellene). A náciellenes szellemi ellenállás kiemelkedő alakját már a német megszállás napján, 1944. március 19-én rabosították, majd az oberlanzendorfi gyűjtőtáborból a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. Átvészelte a tábor, a hazaszállítást, 1951-ben a Füzesgyarmatra való kitelepítést, és végül 1958-ban hunyt el. Emléke méltatlanul megfakult a magyar történelemben, holott fenyegető időkben tett tanúbizonyságot elhivatottságról, erkölcsről és bátorságról.

Rassayéhoz hasonló lelkiismeretes elhivatottságra épült a Magyar Revíziós Liga szervezete is. A Lord Rothermere, azaz Sidney Harold Hamsworth sajtómágnás és politikus kezdeményezésére 1927. július 27-én megalakult liga székhelyül is a Gresham szolgált. A két világháború között nagy népszerűségnek örvendett a szervezet, komoly társadalmi támogatóbázissal rendelkezett. Fő célkitűzései között szerepelt az aktív magyar külpolitika előmozdítása és az utódállamokban kisebbségbe került magyarság segítése. Napirenden tartotta mind itthon, mind külföldön a trianoni békeszerződés revízióját. A liga elképzeléseit Teleki Pál és Bethlen István politikájával összhangban tudta megvalósulni, sőt segítette azokat külföldi összeköttetései révén. Kampánya elérte például, hogy számos cikk, közlemény jelenjen meg a külföldi sajtóorgánumokban a magyar kérdéssel. A térségben egyre fojtogatóbbá váló német hegemonia azonban azt jelentette, hogy a harmincas évekre kibővült a szervezet feladatköre. Jelentősége nem hivatalos külpolitikai csatornaként Kállay Miklós mellett még fontosabbá vált. Herczeg Ferenc elnökle és Eckhardt Ferenc alelnökle új korszakot nyitott a liga történetében. Az „írófejedelem” Herczeg a felsőház tagjaként már Tisza István mellett nevet és befolyást szerzett magának. Eckhardt pedig a Kisgazdapárt elnökeként s még inkább a Népszövetség magyarországi képviselőjeként kiterjedt külföldi kapcsolathálóra tudott támaszkodni. Ebből fakadóan ő volt az ideális személy, akit Teleki megbízhatott egy emigráns magyar kormány megszervezésével. Az operatív irányításban Fall Endre szerepe volt kiemelkedő. Mellette pedig egy egész titkári hálózat folytatta a titkos politika béketaogatásait a semleges fővárosokban. Külföldi tudósítóként vagy külügyminisztériumi hivatalnokként állhatatosan dolgoztak ezek a férfiak az angolszász kapcsolatok erősítésén. „Fedésben” utaztak tudományos vagy kereskedelmi célokra hivatkozva, hogy titkos találkozókra vegyenek részt. Ezzel szolgálta a haza érdekeit a liga titkári kiküldetésében Gellért Andor Stockholmban, Tamás András Lisszabonban, Frey András Isztambulban és Honti Ferenc Genfben. A II. világháború alatt Eckhardt Tibor és Habsburg Ottó vállalva munkálkodott a magyar érdekek figyelembevételének elérésén az angolszász szövetségeseknél. Ennek érdekében vállalták a Military Intelligence Service-szel, az amerikai katonai hírszerzéssel és az amerikai vezérkarral való szoros együttműködést is. A Magyar Revíziós Liga Kállay Miklós paralel politikájának utolsó mentsvára volt a különbéké kieszközlésében. 1942 kora őszen Gellért Andor kézbesítette Stockholmba Francis Cunningham amerikai követségi titkárnak a Kállay miniszterelnök által jóváhagyott feltételek és javaslatok jegyzékét. Ebben a dokumentumban az állt, hogy amint elérik az angolszász csapatok a magyar határt, a honvédség nem tanúsít ellenállást, sőt kivonja csapatait a keleti frontról és megtagadja a német gazdasági követelések kiszolgáltatását. Ezzel párhuzamosan Frey András Isztambulban munkálkodott az angol kapcsolatok kiépíté-

sén, hogy 1943 februárjában Szent-Györgyi Albert előadhassa a szövetségeseknek a magyar indítványt. A liga közbenjárása folytán 1943. december 1-jén Stockholmban tárgyalóasztalhoz ülhetett Gellért Andor kíséretében Ullein-Reviczky Antal magyar nagykövet az egyesített angol–amerikai vezérkari főnökséggel. De nem csak mi mentünk a skandinávokhoz, Budapestre is érkezett egy svéd látogató.

A magyar–amerikai kapcsolatok az olajiparban is formálódtak az 1936-tól a Greshamben működő Magyar–Amerikai Olajipari Rt. központi irodájában. A többségi tulajdonban amerikai MAORT birtokolta a dunántúli olajkutatás és -termelés monopóliumát. Azonban a hadiállapot beálltakor visszarendelték az amerikai személyzetet és a MAORT kincstári irányítás alá került. A háborús állapotokra való tekintettel elképzelhetetlen lett volna, hogy felhagyjon az ország a kőolaj-kitermeléssel, így egy szakértőre, Papp Simon egyetemi tanárra bízta az irányítást. 1948-ban azonban ez a társaság sem kerülhette el az államosítást. Ez megpecsételte Papp Simon sorsát is, akit augusztus 12-én letartóztattak. Az egykori vezérigazgató geológiai szakértelmére azonban még igényt tartott a politikai vezetés, így az ÁVH őrizetében, recski fogságban is kivételezett körülmények között élhetett; végül 1970-ben hunyt el.

A MAORT-tal szoros üzleti kapcsolatokat ápolt és éppen ebből kifolyólag a Greshambe sűrűn ellátogatott Ocskay László. Ő az amerikai érdekeltségű Vacuum Oil alkalmazottja és a magyarországi embermentés egyik legfontosabb figurája volt. A „magyar Schindler”-nek is nevezett Ocskay az I. világháborút megjárt becsületes katonatiszt volt. Tartalékos századosként a honvédelmi minisztérium XI. csoportfőnökségének ruhadíjgyártó egységét vezette. Az elhasználdott katonai ruházat javítását, pótlását irányította a Pesti Izraelita Hitközség Fiú- és Leánygimnáziumának Abonyi utcai épületében, amely a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt állt. Itt a szabóság és cipőjavítás részlegein rejtette, oltalmazta és élelmezte az üldözött zsidóság tagjait. Ocskayhoz hasonlóan Komoly Ottó is tartalékos századosként dolgozott. A Nemzetközi Vöröskereszt gyermekvédelmi akcióiban vett részt, a szervezet egyik irodája a Gresham Mérleg utcai házában székelt. Komoly a gyermekotthonok nyilvántartási és beutalási központját felhasználva szállásolta el a szökött és mentett zsidókat, majd védlevéllel vagy igazolvánnyal biztosította menedéküket.

Ocskay, Komoly és Mikó Zoltán szoros összeköttetésben állt a magyarországi embermentés legelismertebb alakjával, Raoul Wallenberggel. A svéd Honi Gárda egykori kiképzőtisztje határozottan és hatékonyan szervezte meg az embermentés hálózatát, amelyben támaszkodott a magyar nemzeti ellenállás résztvevőire és szerveire is.

Végigtekintve a Gresham-palota félszázadot átölelő történetén, döbbenet érez az olvasó. A nevek és események kavalkádjában a tematikus szerkesztésmód, a fejezetek tagoltsága és a pontos jegyzetek hivatkozásai nyújtanak segítséget. A kötet erőssége, hogy a magyar eseményeket világpolitikai összefüggésekben is megvilágítja, ily módon kitekintést biztosítva a nagyobb képre. Garantált, hogy a kötet elolvasása után tisztelettel nézünk fel a Duna fölött tornyosuló palotára.